

В. В. Яблонський

Поляхівський НВК «ЗОШ I-III ступенів-колегіум»

ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ ЗА ПРАВЛІННЯ ТУТМОСА III З КРАЇНАМИ СХІДНОГО СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я ТА БЛИЗЬКОГО СХОДУ

У статті розглядається історія дипломатичних відносин стародавнього Єгипту з країнами Східного Середземномор'я та Близького Сходу за правління фараона XVIII династії Тутмоса III, здійснений аналіз відносин між державами, особливостей перебігу обміну «дарунками» Тутмоса III з правителями у 1479-1424 рр. до н. е.

Ключові слова: Тутмос III, «Дев'ять луків», Єгипет, Хатті, Мітанні, Вавилон, Ассирія.

Із ім'ям Тутмоса III пов'язана серія переможних військових кампаній на Близькому Сході та Нубії. Однак, нас цікавить інший бік зовнішньої політики фараона, а саме, дипломатичні відносини фараона-завойовника з сусідніми правителями, які, зазвичай лише дотично згадуються в ході розгляду військовий дій фараона.

Події, пов'язані із дипломатією Тутмоса III, знайшли відбиття в Анналах Тутмоса III в Карнакському храмі Амона, написах в гробницях Рехміра та Менхеперсенеба, написі Тутмоса III із Баркалу, у працях Д. О'Коннора, Д. Панাগіотопулоса, Д. Редфорда, Р. Чільда, Р. Габріеля. Важливим нашим завданням є зведення цілісної картини дипломатії Тутмоса III на основі аналізу відносин з країнами Близького Сходу та особливостей контактів між самими правителями цих країн.

В основі міжнародних відносин близькосхідного регіону лежало два важливі принципи: по-перше, Єгипет завжди цікавив оточуючі країни своїми повними складами зерна, країною величезних багатств та, на кінець, країною, якою управляють нащадки богів. По-друге, у світогляді єгиптян, оточуючі народи були чимось відсталим та нікчемним, не гідним осквернення погляду єгиптянина, а тим більше – «сина Ра». Єгиптяни з презирством називали оточуючі народи зведеним поняттям «Дев'ять луків». Зростання ролі держави в долині Нілу в період від Яхмоса I до Тутмоса III суттєво укріпило цей принцип. В міжнародних відносинах між країнами Близького Сходу першість належала Єгипту. Єгиптяни за правління Тутмоса III підтримували жваві торгівельні, політичні та культурні зв'язки із усім відомим на той час світом – з державами Хатті, Аршава в Передній Азії, з державами Месопотамії (держави Мітанні, Вавилон, Ассирія), з державою Пунт в Північно-Східній Африці, з сирійськими і палестинськими

князками (Моаб, Ханаан, Упе, Амкі, Амурру, Нійя, Нухаша), Критським царством (Алашія), і островами Егейського моря (Танайя, Ашува).

При фараонові діяла спеціальна установа – державна канцелярія з закордонних справ. Для підтримки стосунків з правителями Передньої Азії використовувались спеціальні посланці, які за наступників Тутмоса III згадуються в амарнських листах по-аккадськи «рабіцу», в єгипетських текстах – «царські посланці», інколи, ханаанейським словом «махар» («гінець») [5, с.57]. Царські посланці були довіреними особами фараона, які передавали важливі повідомлення або розпорядження намісникам єгипетських провінцій (Амурру, Упе, Речену), так і правителям незалежних держав, з якими фараон підтримував дипломатичні стосунки. Активна військова політика Тутмоса III активізувала контакти між правителями різних країн, практику відправлення посланців, гінців із кореспонденцією, які «відображали занепокоєння азіатських правителів агресивними намірами Єгипту» [5, с.57].

Статус посланців, які прибували до Тутмоса III з Азії був неоднорідним. Це залежало від того, хто його направляв. Залежні князі повідомляли фараона про ситуацію в регіоні, жалілись на сусідів, які хотіли позбавитись влади фараона. Правителі Мітанні, Вавилону, Ассирії доручали своїм посланцям вести таємні переговори з фараоном, передавати фараонові вітання у зв'язку з яким-небудь святкуванням, запитувати про здоров'я.

Відносини з великими державами – Вавилоном, Мітанні, Хеттським царством та островами Егейського та Середземного морів здійснювались регулярно і до нас дійшла частина дипломатичного архіву з листами царів і сирійських васалів фараона.

У взаємовідносинах Єгипту з дружніми, незалежними державами було прийнято, щоб рівні правителі надсилати один одному цінні подарунки [3, с.65]. Наприклад, під час вступу на престол нового правителя, під час весілля, під час хвороби одного з правителів або когось із членів їхніх сімей. З метою завоювання прихильності володарі також відправляли різні дарунки, фараон, в основному, відправляв золото і чорне дерево, а правителі азійських держав надсилали фараону масла, мідну і олов'яну руду та ін. Прохання присилати якомога більше золота ми часто бачимо в листах правителів до фараона. Дарунки від правителів незалежних держав позначалися терміном «подарунок» (*jnw*). Васали ж фараона, зобов'язані були окрім податків посилати фараонові різні багаті дари. Дарунки від залежних правителів у формі дорогоцінних металів позначалися терміном «подарунок» (*jnw*), хоча й в тексті анналів, зазвичай, передаються як «податок» (*šmw*). Ліван (Ременен) і Палестина (Джаху) в текстах анналів з'являються лише як постачальники обов'язкових товарів. Д. Панагіотопулос вказує на те, що «Ременен постачав долю «продукції» (*b3k*) і долю від врожаю (*šmw*) Джару як податок, нубійські області Куш і Вават надсилали «продукти» (*b3kw*) на щорічній основі» [11, с.375]. На гранітній статуйі начальника робіт Мінмоса з Медамуда йдеться: «Я перетнув Верхній Речену позаду свого володаря, і я обклав податком Верхній Речену сріблом, золотом, ляпис-лазурі і всіма видами дорогоцінних каменів, колісницями і кіньми без рахунку, рогатою худобою і дрібним домашнім скотом. Я змусив вождів Речену знати про свої «щорічні внески» (*b3k.sn hrt npt*)» [11, с.376].

Тутмос III робив спроби впливати на події в Ханаані через дипломатію, угоди та союзи з різними невеликими державами. Єгипет розробив громіздку стратегію, в якій, дипломатія, розвідка та торгівля використовувались, щоб впливати на поведження ханаанейських держав і попереджувати появу будь-якої конкуруючої коаліції з достатньою силою, щоб загрожувати самому Єгипту. Позаду дипломатії і комерційних стимулів була нова сучасна армія Єгипту. В результаті північної експансії Тутмоса III, більшість сиро-палестинських земель перетворилися на військові та економічні плацдарми єгипетського впливу [13, с.146].

Єгипетська провінція Амурру межувала на сході з рядом міст-держав Північної Сирії, в тому числі з Нухашші. Згідно листа з амарнського архіву, Тутмос III передав владу в Нухашші новій династії, посадивши там правителем якогось Таку, якому за звичаєм під час коронації фараон налив масло на голову [3, с.48].

В той же час з'явилися нові і сильні держави Мітанні і Хатті, які почали претендувати на роль гегемона в близькосхідному регіоні. Найбільша загроза йшла з боку Мітанні, яка зайняла землі за Євфратом в північно-східній Сирії і бажала розширитись на захід до р. Літени в південну Сирію і сучасний Ліван. На північному заході впливові та небезпечні хетти також почали заявляти про себе, як про гравця на міжнародній арені. Обидві держави в кінцевому рахунку стали конкурувати з Єгиптом за гегемонію в Сирії. Великі міста-держави області, Катна, Кадеш і Туніп на р. Оронт, могли сильно зачепити єгипетський вплив.

Із початку правління XVIII династії, з новою силою розгорілася боротьба за Ханаан, Сирію та Ліван між Єгиптом, Хеттським царством та Мітанні. Оскільки, Мітанні була могутнішою державою, то фараони ранньої XVIII династії створювали антимітаннійські коаліції в складі Єгипту, Хатті, Ассирії. На початку XVII ст. до н. е. Мітанні завдала поразки хеттам і почала втручатися в їх внутрішньополітичне життя. Як вказує Р. Габріель, Ассирійські царі між 1500 і 1360 рр. до н. е. були васалами Мітанні [8, с.35]. В Сирії дипломатія Мітанні (Нахаріни) націлювалась на встановлення союзів із сильними містами-державами, такими, як Кадеш, Туніп і Алеппо, правителі яких розглядали ці союзи як противагу єгипетському впливу в регіоні. Після розгрому союзників Мітанні у битві при Мегіддо, її вплив у регіоні похитнувся. На 32-му році правління Тутмос III розгромив мітаннійців у битві при Кархемиші. Про цю генеральну битву нам свідчить напис на стелі з Джебель-Баркалу: «Численне військо Мітанні було розбите протягом години, зникнувши зовсім, неначе й не було... Я розорив його міста і селища, я знищив їх вогнем, моя величність перетворила їх у місця, які не будуть населені... Їхні округи, вони були... моя величність знищила її (тобто Нахаріну), вона перетворилась у..., на якому нема дерев» [4, с.77-78]. Дана поразка Мітанні, змусила її іти на компроміс з Єгиптом. Цю думку підтверджує Т. Дейнека, вказуючи, що Тутмос III залякував своїх ворогів: «Дав мені меч мій Нахаріну, великий страх очільника (*jmj-r3*) кочівників, закриті двері їх через нього (страх), не виходять вони назовні через страх перед Биком (тобто фараоном)» [2, с.142]. Армантська стела Тутмоса III також доносить відомості про перемогу над Мітанні: «*jn.n=f hnm n sm3w 12 n wnw t hpr.n nw n stj-r3 hbsyt jr w n ph=fj s'rq.n=f 120 n3bw hr h3st nt Njj m jwt=f m Nbrn d3.n=f jtrw phr-wr ptp. n=f dmjw nw gs=fj ssw n.(w) m ht r nhh* [10, с.3] («він захопив стадо з дванадцяти диких биків за годину зранку... Він убив 120 слонів в чужій країні Нійї, коли він прибув з Нахаріни. Він перетнув річку Євфрат через міст, який пожежа знищила назавжди»). Р. Фолкнер вважає, що Нахаріна – це єгипетська назва Мітанні [7, с.41], а А. Гардінер вважав Мітанні конфедерацією земель і, можливо, що Нахаріна була лише євфратійською провінцією цієї держави [9, с.178].

Єдиний опис посла Мітанні знаходиться в гробниці Ямнеджеха (ТТ 84) [11, с.396], чоловік представляє процесію з Сирії. Зображення його обличчя не збереглося. Починаючи з 8-ї кампанії ворожі до Мітанні держави присилали щороку дарунки фараону. За даними Анналів, Мітанні надсилала дарунки: на 33-му році правління – «513 рабів, чоловіків та жінок; 260 коней; золото, 45 дебенів, 1/9 кідет; срібних посуд з Джахі (*D'-hy*)_____ [колісниці] зі всією їх зброєю; 28 волів, 23 телят і волів; 564 биків; 5,323 малої рогатої худоби; 828 фляг ладану; солодка олія і [зелена олія]_____ кожна принесена [річ] цієї країни; усі фрукти в кількості [15, с.203].

Велика Хатті надсилала дарунки чотири рази. В кожному випадку її дарунки йшли за суттєвим єгипетським проникненням до Сирії або Мітанні. На

33 році правління хетти надіслали: «8 срібних кілець, вагою 401 дебен; великий блок білого дорогоцінного каменя; (*t'-gw-*) цегу деревина» [15, с.204]. На 41 році правління Тутмоса III, правитель Хатті надіслав фараону «золото [...]» [15, с.213]. На 42 році фараон отримав у дарунок «срібний посуд, ляпис, дереву» [14, с.250]. Назріває питання, а чи не міг це бути перший хетто-египетський договір. Однак, як вказує Д. Редфорд, ніякий із написів Тутмоса III не вказує на такий договір, хети були дружніми помічниками, в межах чого, можливо, сформувався такий союз [14, с.251].

Проте, не лише Мітанні і Хатті були сильними гравцями проти Єгипту. На схід від Мітанні почало оформлюватись нове царство – Ассирія, правителі якого прагнули налагодити контакт з Тутмосом III. Ассирійський правитель, за твердженням Д. Брестеда, надіслав фараону в дарунок дорогоцінні метали і коней [1, с.286]. Однак, так як і дарунки від інших держав, фараон сприйняв їх як данину. За даними Анналів, правителі Ассирії надсилали дарунки: на 24-му році правління – «справжня ляпис-лазур, великий блок, вагою 20 дебенів, 9 кідет; справжня ляпис-лазур, 2 блоки; загальна кількість 3; і частини, [вагою] 30 дебенів; загальна кількість, 50 дебенів і 9 кідет; чудова ляпис-лазур із Вавилону (*Bb-r3*), ємкості із Ассирії (*ys-sw-r'*) із (*hrtt-*) кольоровим камінням, _____ дуже багато» [15, с.191], другий дарунок на 24-му році – «коні. [] з шкіри *M-h'-w* для [захисту] колісниці, найпрекрасніша деревина; 190 (+ x) возів _____ 28 _____ деревини, *nhb* деревини, 343 частини; деревина рожкового дерева, 50 частин; деревина *mrw*, 190 частин; *nby* і *k'nk* деревина, 206 частин; оливкові дерева, _____ 28 _____» [15, с.192].

Ослаблений каситським нашествиям Вавилон, також прагнув заручитися підтримкою Єгипту. На 33-му році правління правитель Вавилону надіслав Тутмосу III в дар: «данина правителя Сірану (*S'-n-g-r'*); справжня ляпис-лазур, 4 (+ x) дебени; штучна ляпис-лазур, 24 дебени; ляпис-лазур з Вавилону (*B-b-r'*) _____ із справжньої ляпис-лазури; голова барана зі справжньої ляпис-лазури; 15 кідет; і ємкості _____» [15, с.204].

Серед тісно пов'язаних з фінікійськими містами і Єгиптом країн варто назвати острів Кіпр (Алашія) [6, с.964]. Хоча Кіпр і не був безпосередньо завойований Тутмосом III, однак він, як вказував І. Стучевський, визнавав свою залежність від Єгипту [5, с.14]. За даними Анналів, Алашія надсилала дарунки: на 34-му році правління – «108 блоків чистої міді, 2,040 дебенів; 5 (+x) блоків свинцю, вагою 1200 нун; ляпис-лазур, 110 дебенів; слонова кістка, 1 бивень; 2 бруски деревини» [15, с.206], на 38-му році «сирої міді _____, коней» [15, с.210], на 40-му році «слонова кістка, 2 бивні; мідь, 40 брусків; свинець, 1 брусок» [15, с.212].

Фінікійські порти Тір, Сідон і Бібл були постійними союзниками Тутмоса III і надавали активну допомогу під час організації військових кампаній фараона. Саме через фінікійські порти до Єгипту поступали дарунки з егейських островів, Криту, Кіпру та Сирії. Фінікія щорічно надсилала подарунки фараону. На 31-му році правління фінікійські порти надіслали фараону зелену олію, ладан, вино, мед [15, с.200], на 33-му році – 2 невідомих птахів, 4 домашньої птиці [15, с.204], на 34-му році – кедр [15, с.206], на 38-му році – зерно, зелена олія, ладан [15, с.210], на 39-му році – зерно, ладан, зелена олія, _____ [15, с.212], на 42-му році – «дивіться, кожна гавань надіслала красиві речі згідно їх угоди кожного року; урожай цієї країни [аналогічно] _____» [15, с.216].

У світобаченні єгиптян Егейське море знаходилося на краю світу. Проте, посольства з цієї області займали видне місце поряд із посольствами з інших країн. Правління Тутмоса III (1479-1424 рр. до н. е.) приблизно збігається з кінцем мінойської цивілізації. Передісторією дипломатичних відносин між Критом та Єгиптом був товарообіг у вигляді транспортування сировини (золото, алебастр, фаянс, за-

лізо, керамічні та металеві вази) [17, с.12]. Саме за правління Тутмоса III Кефтіу вони найчастіше згадуються у пам'ятках фараона. Егейські процесії складалися з представників виключно чоловічої статі, позначених в єгипетських написах як люди Кефтіу, єгипетська назва острова Крит, або як вказує Д. Панагіотопулос: «люди з *iw hrj-jb nw W3d-wr*» «острова посеред Великої Зеленої» [11, с.392]. Дане позначення, можливо, використовувалось для позначень не лише Егейських островів, Криту, а й материкової Греції. Егейські процесії, за правління Тутмоса III, зустрічаються на стінах гробниць Менхеперсенеба (ТТ 86) (рис. 1) та Рехміра (ТТ 100) (рис. 2). Цікавим є той факт, що на другому місці за частотою принесень дарів Тутмосу III стоїть саме область Ашува (Іонія). Її дарунки в роках 34, 38 і 39 підпадають на період проведення кампаній в Північній Сирії. Кефтіу (жителі егейських островів) також часто направляли фараону дарунки. Якщо єгиптяни контролювали левантійські порти і перебивали егейську торгівлю в 29-31 роках правління, то під 31 або 32 роком можна констатувати початок мирних переговорів. Таким чином, можна було б вважати, що назва Кефтіу була спільною з Ашува (Іонія) і Танайя (Мікени), але це здається малоімовірним. Найчастіше Кефтіу в якості дарунків фараону привозили золото, срібло, дорогоцінності, мідь, бронзу, слонову кістку та металеві вази різних форм, статуетки биків.

Аннали Тутмоса III містять запис під 42 роком правління про дарунки від Танайї: «[данина від правителя] Тінаю (*Ty-n'-y*): срібний (*š'-w'-b-ty*) посуд роботи Кефтіу (*Kf-tyw*), залізні вироби, 4 злитки срібла, вагою 56 дебенів, 1 кідет; _____» [15, с.217]. Ваксман вважає, що під подарунками від невідомої країни під 42-м роком правління, слід вважати Танайю, оскільки, в написі вказується, 300 грамів справжньої ляпис-лазури, посуд із головами биків, і необроблена мідь, відправлена як подарунки країною, ім'я якої не було збережене [16, с.55]; від Ашуви: на 34, 38 та 39-му роках правління, в основному мідь, деревина, посуд [14, с.250]. Через налагодження зв'язків з Танайєю, Тутмос III прагнув знайти союзника на морі [12, с.274] і забезпечити спокій у своїх придбаннях на Близькому Сході. Ашува пізніше стала жертвою Тудхаліаса I, але в часи Тутмоса III, як стверджує Д. Редфорд, Ашува була сильною та незалежною [14, с.251].

Таким чином, саме за правління Тутмоса III оформлюється дипломатична служба. Військові кампанії фараона укріпили роль Єгипту як найсильнішого гравця на зовнішньополітичній арені. Починаючи з восьмої кампанії 33-го року правління, правителі держав від Егейського моря до Перської затоки почали надсилати дарунки фараону, з метою завоювання його дружби.

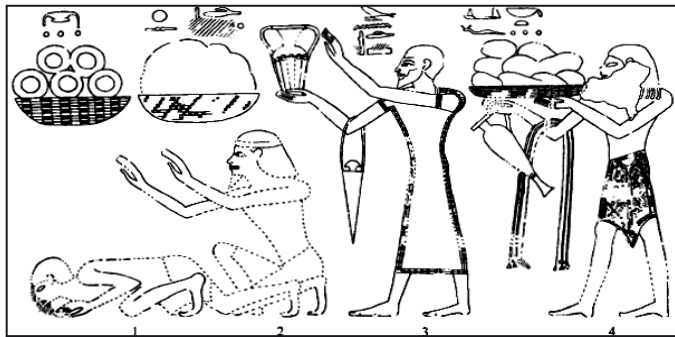

Рис. 1. Фігури з 2 регістру, які зображають іноземних посланців, що приносять дари Тутмосу III. Гробниця Менхеперсенеба (ТТ 83). XVIII династія [16]

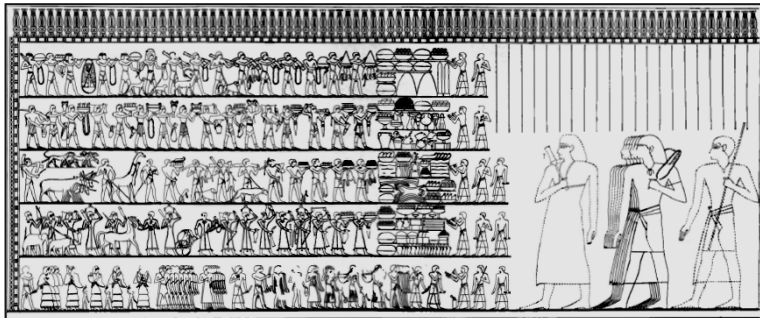

Рис. 2. Сцена принесення іноземцями дарів із гробниці Рехміра (Т. 100). Тутмос III-Аменхотеп II. XVIII династія [16]

Список використаних джерел:

1. Брестед Д. История Древнего Египта / Д. Брестед, Б. Тураев. – М. : АСТ ; СПб. : Полигон, 2008. – 575 с.
2. Дейнека Т.А. Идеологическое обоснование внешней политики Египта в XVI-XIV вв. до н. э. / Т.А. Дейнека // Вестник древней истории. – М. : Наука, 1990. – №2. – С. 135-154.
3. Межгосударственные отношения и дипломатия на Древнем Востоке / [В.А. Якобсон, И.А. Стучевский, В. Г. Ардзинба и др.] ; отв. ред. И.А. Стучевский. – М. : Главная редакция вост. л-ры изд-тва «Наука», 1987. – 312 с.
4. Надпись Тутмоса III из Баркала // Хрестоматия по истории древнего мира в 2 т. / [сост. И.С. Кацнельсон, Д.Г. Редер] ; под. ред. В. Струве. – М. : Гос. уч. пед. изд-во Мин. Просвещения РСФСР, 1950. – Т. I: Древний Восток. – С. 77-78.
5. Стучевский И.А. Колониальная политика Египта в эпоху XVIII династии (научно-популярный очерк) / И.А. Стучевский. – М. : Главн. ред. вост. л-ры изд-ва «Наука», 1967. – 72 с.
6. Budge E.A. An Egyptian Hieroglyphic Dictionary in two volumes / E.A. Budge. – London : John Murray, Albemarle Street, 1920. – Vol. 2. – 1318 p.
7. Faulkner R.O. The Euphrates Campaign of Tuthmosis III / R.O. Faulkner // JEA (The Journal of Egyptian Archaeology). – Oxford, 1946. – Vol. 32. – P. 39-42.
8. Gabriel R.A. Thutmose III: the military biography of Egypt's greatest warrior king, Dulles / R.A. Gabriel. – Dulles : Potomac Books, Inc., 2009. – 252 p.
9. Gardiner A. Ancient Egyptian Onomastica : in 4 volumes / A. Gardiner. – Oxford : Oxford University Press, 1947. – Vol. I. – 216 p.
10. Nederhof M.-J. Armant stela of Tuthmosis III [Electronic resource] / M.-J. Nederhof. – Access mode: <https://mjn.host.cs.st-andrews.ac.uk/egyptian/texts/corpus/pdf/ArmantTuthmosisIII.pdf> (last access: 18.02.16).
11. Panagiotopoulos D. Foreigners in Egypt in the Time of Hatshepsut and Thutmose III / D. Panagiotopoulos // Thutmose III: a new biography / edit. Eric H. Cline and David O'Connor. – Ann Arbor : The University of Michigan Press, 2006. – P. 370-412.
12. Panagiotopoulos D. Keftiu in context: Theban tomb-paintings as a historical source / D. Panagiotopoulos // Oxford Journal of Archaeology. – Oxford : The University Press, 2001. – Vol. 20, Issue 3. – P. 263-283.
13. Panagiotopoulos D. Tributabgaben und huldigungsgeschenke aus der Levante die Ägyptische nordexpansion in der 18. Dynastie aus strukturgeschichtlicher sicht / D. Panagiotopoulos // Ägypten und Levante / Österreichische Akademie der Wissenschaften. – Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. – Band 10, 2000. – S. 139-158.

14. Redford D.B. The wars in Syria and Palestine of Thutmose III / D.B. Redford. – Leiden ; Boston : Brill, 2003. – Vol. 16. – 306 p. – (Culture and history of the ancient Near East).
15. The Annals / Ancient Records of Egypt in 4 volumes / edit. and translated with commentary J.H. Breasted. – Chicago : The University of Chicago Press, 1906. – Vol. II. The Eighteenth Dynasty. – P. 163-217.
16. Wachsmann S. Aegeans in the Theban tombs / S. Wachsmann. – Leuven : Printed in Belgium by Orientaliste, 1987. – 140 p.
17. Warren P. Minoan Crete and Pharaonic Egypt / P. Warren // Egypt, the Aegean and the Levant. Interconnections in the Second Millennium BC / eds. W.V. Davies, L. Schofield. – London : British Museum Publications, 1995. – P. 1-18.

In the paper discusses the history of ancient Egyptian diplomatic relations with countries of the Eastern Mediterranean and the Near East during the reign of Pharaoh XVIII dynasty of Thutmose III, carried out an analysis of the relations between States, the peculiarities of Exchange «presents» Thutmose III with rulers in 1479-1424.

Key words: Thutmose III, «Nine bows», Egypt, Hatti, Mitanni, Babylon, Assyria.

Отримано: 10.11.2016 р.